

Maatschappelijke aspecten van de regionale energietransitie (NWO-MARET)

Terugblik op vijf jaar maatschappijwetenschappelijk onderzoek in zes projecten

Inleiding →
EXPLORE →
JustRES →
ORAKLE →
RESPECT →
RETSI →
Zeekraal →
Samenwerking →
Impact en spin-off →

INLEIDING

Het NWO-programma Maatschappelijke aspecten van de regionale energietransitie (MARET) had tot doel om kennis en inzichten te ontwikkelen over maatschappelijke aspecten van de regionale energietransitie en deze te implementeren in beleid en praktijk. Thema's waren de rol van overheden, strategieën voor burgerparticipatie en communicatie, de koppeling met andere maatschappelijke opgaven, en leren en kennisdelen. In de periode 2020-2025 zijn zes onderzoeksprojecten uitgevoerd. De betrokken onderzoekers blikken in deze brochure terug op hun projecten en MARET als geheel. Een uitgebreide webpagina met inzichten en aanbevelingen staat op de website www.energieparticipatie.nl.

Maatschappelijke aspecten van de regionale energietransitie (MARET)

NWO-MARET was een unieke samenwerking tussen de provincies Groningen, Noord-Brabant, Overijssel, Zeeland en Zuid-Holland, het Nationaal Programma Regionale Energie Strategieën (NP RES) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). In de zes onderzoeksprojecten werd steeds met een of meer provincies samengewerkt. De zes onderzoeksprojecten waren:

- EXPerimentaL gOvernance for the Regional Energy transition (Noord-Brabant) | **EXPLORE** ([website](#))
- Fostering social and spatial justice in regional energy strategies of Overijssel | **JustRES** ([projectpagina](#))
- Organising knowledge and learning for the regional energy transition (Noord-Brabant) | **ORAKLE** ([projectpagina](#))
- Renewable energy strategies: effective public engagement in climate policy and energy transition (Zuid-Holland en Groningen) | **RESPECT** ([projectpagina](#))
- Regional energy transition as systemic integration (Overijssel) | **RETSI** ([website](#))
- Understanding and facilitating the governance of the energy transition in Zeeland | **Zeekraal** ([projectpagina](#))

EXPLORE | Reflectie op experimentele governance

→ Zorg dat verschillende werelden schuren

De onderzoekers van EXPLORE bestudeerden verschillende experimentele vormen van governance rond energietransitie. Henk-Jan Kooij, projectleider vanuit de Radboud Universiteit, blikt terug: 'Experimentele governance betekent dat je samen 'vooruitstruikelt'. Hier hoort bij dat je samen reflecteert en leert. Om echt diepgaand te leren, helpt het om vooral te focussen op momenten van wrijving en ongemakkelijkheid: als hier te snel overheen gegaan wordt, blijft het leren oppervlakkig en het experiment te vrijblijvend.'

Martijn Gerritsen, inmiddels gepromoveerd op zijn onderzoek binnen EXPLORE, vult aan: 'Dankzij onderlinge irritatie worden de verschillende werelden van de samenwerkende partijen duidelijker en kan er samen en van elkaar worden geleerd. Toen netcongestie op de agenda kwam, daalde het besef in dat bij de planning van vrijwel alle ruimtelijke ontwikkelingen nagedacht moet worden over de energievoorziening. En ook dat de energietransitie vraagt om een andere benadering van ruimtelijke processen. Overheden en netbeheerders moeten in een veel vroeger stadium met elkaar aan tafel zitten en elkaars werelden leren kennen. Bij grotere gemeenten lukt dit al wel, bij kleinere is het echt een grote uitdaging. Meer kennis delen tussen gemeenten en tussen regio's zou ook helpen. Provincies zouden dit verder kunnen oppakken.'

- Zorg voor een 'boven-experimentele' vorm van governance: een 'critical friend' die ziet wat er beter kan en er ook oog voor heeft dat een transitie niet direct tot concrete resultaten leidt. Energietransitie komt immers neer op een herinrichting van de samenleving en noopt tot reflectie op hoe grote veranderingen kunnen plaatsvinden.
- Een nieuw Nationaal Programma Energiesysteem zou een centrale rol kunnen spelen in het regio-overstijgend reflecteren en van elkaar leren.
- Nodig is een visie op de lange termijn waarin strategisch wordt afgewogen welke vormen van energie precies op welke plek komen. Plaats bijvoorbeeld geen onderstation in kwetsbaar (overstromings)gebied, aangezien dit verdere ruimtelijke ontwikkeling stimuleert op een plek die omwille van klimaatadaptatie niet bebouwd zou moeten worden. Kijk ook naar welke functies en bestemmingen ruimtelijk goed met elkaar kunnen worden gecombineerd.

Beeld: Robèrt Guérain, op basis van het proefschrift en de praktijkaanbevelingen van Martijn Gerritsen

JustRES | Energierechtvaardigheid

→ Koppel energie aan andere 'zorgen'

De onderzoekers van JustRES organiseerden onder meer deliberatieve sessies met burgers en gebruikten daarbij speciaal ontwikkelde geografische en 'praatkaarten'. De sessies gingen over energietransitie in het algemeen en niet over concrete energieprojecten in de directe omgeving van de deelnemers. Hier bleek dat burgers hun eigen sociale, economische, en ruimtelijke waarden hanteren om rechtvaardigheid in de energietransitie te beoordelen. Ze nemen daarin de functie van ruimtes (stad, platteland, industrie, landbouw) mee. Gerechtigheid op één ruimtelijk schaal kan leiden tot (waargenomen en reële) onrechtvaardigheden op andere schaalniveaus.

Bas van Vliet, projectleider vanuit Wageningen University, vertelt: 'De assumptie dat in RES-processen door de regionale aanpak burgers ook in termen van regionale energietransitie meedenken, klopt niet. Burgers denken alle kanten op, zelfs zo dat het woord 'energie' uit 'energietransitie' wel weg kan worden gelaten. Als je burgers vraagt naar hun zorgen, dan spelen die op allerlei vlakken tegelijk. Denk aan de transities in het agrarische gebied, aan sociaal-economische problematiek, zoals energiearmoede, en aan milieuproblematiek in brede zin, zoals stikstof, lawaai, luchtvervuiling en landschapsvervuiling. Het zijn niet alleen dilemma's rond duurzame energieopwekking die mensen bezighouden. De beleidspraktijk zou burgers hierin meer moeten erkennen en de transitievraagstukken meer in samenhang moeten aanpakken, als 'totaalpakket'. Burgers zien de verschillende transitieopgaven in samenhang, daar waar de RES-benadering dit niet doet en in feite een te smalle scope heeft.'

Het onderzoek binnen JustRES ging voor een deel ook over lokaal eigendom. Onder beleidsmakers, energiecoöperaties en ontwikkelaars is onderzocht hoe zij invulling geven aan lokaal eigendom in energieprojecten. Hun beleidspraktijk, en de input van wat burgers rechtvaardig vinden, zijn bediscussieerd en leidden tot ontwerpprincipes voor rechtvaardiger lokaal eigendom (*governance arrangements*), waaronder deze:

- Zorg voor een gelijk speelveld voor de verschillende partijen.
- Richt de projecten op het bredere welzijn van de omgeving.
- Zorg voor wettelijke en praktische experimenteerterruimtes voor energieprojecten.

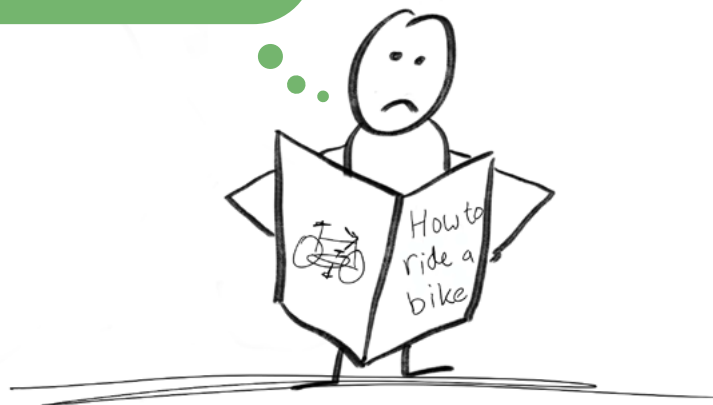

ORAKLE | Leren en kennisdelen

→ Organiseer gezamenlijk leren in de praktijk en reflectie daarop

ORAKLE kan beschouwd worden als een 'overkoepelend' MARET-project waarin veel van de andere thema's (participatie, governance, rechtvaardigheid, integrale oplossingen) ook aan de orde waren. In ORAKLE lag het accent echter vooral op hoe actoren samen leerden en kennis deelden. Luc van Summeren, projectleider vanuit de TU Eindhoven licht toe: 'Bijeenkomsten, conferenties, webinars en rapportages zijn prima voor het opdoen van basiskennis en het op de hoogte raken van alles wat er speelt. Maar het daadwerkelijk in de praktijk brengen van transitie in je eigen context kun je daarmee niet leren. Daarvoor is een combinatie van leerprocessen nodig waarbij ook daadwerkelijk samengewerkt wordt in lokale experimenten en hierop wordt gereflecteerd in bijvoorbeeld een Community of Practice (CoP).' Promotie-onderzoeker Jasper van Dijk vult aan: 'Generiek opgeschreven kennis en alleen maar interactie tijdens bijeenkomsten is onvoldoende. Voor een vertaling van de kennis naar je eigen situatie is bijvoorbeeld een meester-gezelrelatie beter op zijn plaats. Ook andere werkvormen waarbij leren door te doen, interactie en reflectie samenkomen, stellen mensen beter in staat de verandering in de praktijk te kunnen brengen.'

Ik heb dit boek 2x gelezen
en toch kan ik niet fietsen...

Beeld: Luc van Summeren

- Gezamenlijk leren in de praktijk tot stand brengen, vraagt tijd, capaciteit, expertise. Zorg voor een psychologisch veilige omgeving waarin mensen hun mening kunnen geven, fouten kunnen toegeven, vragen kunnen stellen en risico's kunnen nemen zonder angst voor negatieve consequenties. Zo'n veilige omgeving gaat hand in hand met een sterk vertrouwen tussen deelnemers.
- Direct bij een experiment of proces betrokken mensen leren veel. Maar het is belangrijk dat er ook voldoende aandacht en middelen zijn voor het verder verspreiden van inzichten, zodat experimenten en pilots op elkaars lessen kunnen voortbouwen. Ook is het voor verandering van praktijken belangrijk dat het geleerde verspreid en verankerd wordt binnen organisaties. Een voorwaarde voor verandering van manier van werken is dat deze verandering wordt omarmd door collega's en andere belanghebbenden, buiten de directe deelnemers van CoPs of experimenten.
- De transitieliteratuur stelt dat het voor sociaal leren belangrijk is om een diverse groep deelnemers te hebben zodat je kan leren van verschillende perspectieven. Maar in de praktijk blijkt het dan vaak juist lastig om van elkaar leren: er is nog geen gezamenlijke taal, mensen hebben verschillende belangen en inzichten, en er is een gebrek aan interpersoonlijke relaties. Een meer homogene groep kan voornamelijk helpen bij het uitwisselen van praktische inzichten en ervaringen, al beperkt dit mogelijk juist weer meer reflexief leren. Het hangt dus van de situatie en het gestelde doel af een diverse groep of juist een homogene groep deelnemers het beste is.
- Maak binnen samenwerkingsverbanden en CoP's capaciteit vrij voor iemand die duiding geeft en de kennis integreert, zodat er een gezamenlijke basis (en taal) ontstaat.

RESPECT | Burgerparticipatie en draagvlak

→ Doe meer interdisciplinair onderzoek naar participatie met de praktijk

Goda Perlaviciute van de Rijksuniversiteit Groningen leidde het project RESPECT. 'Burgerparticipatie wordt steeds belangrijker. De OECD spreekt van een 'deliberative wave'. Ook wettelijk heeft participatie nu een flinke status. Nu is de tijd om er in te investeren. Daarbij moet kennis uit verschillende bronnen interdisciplinair én transdisciplinair worden samengebracht. Het RESPECT-project heeft daarvoor zowel denkrichtingen als concrete initiatieven opgeleverd. Zo hebben we aan de universiteit nu een centrum voor participatie en doen we mee aan een internationaal kennisintegratieproject. Belangrijk is dat de 'grondslagen' van participatie nog systematischer beredeneerd worden.' Samen met de praktijk kunnen aannames verder onderbouwd en soms ook ontzenuwd worden. Perlaviciute: 'Zo blijkt uit onder meer ons onderzoek dat mensen niet per se alles zelf willen kunnen beslissen. Het is voor hen vooral belangrijk om goed geïnformeerd te zijn, zich gehoord te voelen en te zien wat er met hun input gedaan is.'

Centraal in RESPECT stond het werken met vier belangrijke waarden: biosferische, altruïstische, egoïstische en hedonistische. Perlaviciute: 'In visiedocumenten – aan het begin van participatieve processen – ligt de nadruk vrijwel altijd uitsluitend op de biosferische en altruïstische waarden, wat bijvoorbeeld te zien is aan het gebruikte beeldmateriaal van mooie natuur. Het zijn ook vooral mensen die deze waarden heel belangrijk vinden die dan meedoen. De gevolgen voor egoïstische en hedonistische waarden van concrete energieprojecten komen pas later aan de orde, en geven weerstand. Je krijgt een beter beleid en beter gedragen projecten als vanaf het allereerste begin ook die egoïstische en hedonistische waarden meegenomen worden.'

groene waarden

medemenselijke waarden

zelfwaarden

genietwaarden

- Weet wat je met participatie wil bereiken en zet dan de juiste middelen in. Zomaar iedereen voor een participatie-avond uitnodigen, levert op dat je vooral de tegenstanders binnenkrijgt. Er zijn veel verschillende methodes voor participatie: geen 'one-size-fits-all'.
- Weet dat mensen verschillende motieven kunnen hebben om wel of niet mee te participeren, zoals wrijving met de burens die een andere mening hebben of eerdere ervaringen met politieke processen.
- Richt participatie rond de energietransitie niet op het acceptabel maken van al gekozen oplossingen, maar zet cocreatie centraal, daarbij rekening houdend met alle vier de waarden die van belang zijn: biosferische, altruïstische, egoïstische en hedonistische.

Beeld: Wytse Gorter

RETSI | Stapelen van opgaven

→ *Integrale benadering steeds urgenter en centraler*

De energietransitie combineren met andere maatschappelijke opgaven, is zinnig omdat 'alles' in de schaarse ruimte moet samenkomen én omdat een integrale benadering meerwaarde biedt. Joanne Vinke-de Kruijff, projectleider van project RETSI vanuit Universiteit Twente: 'Denk aan het aardgasvrij maken van een woonwijk en het aanleggen van groen om hittestress en hevige regenval het hoofd te bieden. Of het combineren van energietransitieprojecten en projecten rond verduurzaming van de landbouw, natuurherstel en klimaatadaptatie. In RETSI hebben we vooral een op kansen gebaseerde benadering gekozen als startpunt: integratiepotentieel verzilveren. Op een systemische manier en vanuit een institutioneel, ontwerpend perspectief naar transitie kijken, bleek zinvol en is dat nog steeds. We gebruiken de benadering ook bij nieuwe projecten en bouwen hem nog verder uit. De noodzaak van een integrale benadering van infrastructurele, ruimtelijke uitdagingen is weer onderstreept in rapporten van het Planbureau voor de leefomgeving en de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur en is actueel in het kader van de provinciale meerjarenprogramma's infrastructuur energie & klimaat.'

Om het 'integratiepotentieel' van verschillende ontwikkelingen in de ruimte in kaart te brengen, moet worden onderzocht welke uitdagingen in en rondom een gebied spelen en hoe oplossingen voor deze uitdagingen elkaar wellicht beïnvloeden. 'Er zijn tal van digitale hulpmiddelen beschikbaar die partijen helpen om het integratiepotentieel te herkennen en verkennen. Zo'n verkenning laat ook zien welke negatieve effecten optreden. Cruciaal hierbij is dat relevante partijen een gedeeld beeld ontwikkelen van het gewenste doel en overeenstemming bereiken over de gewenste mate van integratie.' Aan de doorontwikkeling en implementatie van de integrale benadering en de digitale hulpmiddelen die besluitvorming hierover ondersteunen, werken de onderzoekers momenteel nog door met de provincie Overijssel en andere maatschappelijke partners.

- Ontwikkel met relevante partijen een gedeeld beeld van het gewenste doel. Wanneer sprake is van een doel met integratiepotentieel, kies dan gezamenlijk voor een (deels) sectorale of integrale realisatie.
- Ga met elkaar in gesprek over de volgende samenwerkingsregels om een integrale benadering vorm te geven: welke posities en rollen partijen hebben; hoe partijen kunnen deelnemen; welke acties partijen kunnen ondernemen; hoe informatie met elkaar wordt gedeeld, wat de scope van het project is; hoe kosten en baten worden verdeeld; en hoe beslissingen worden genomen. Begin bij de scope van het project.
- Laat de samenwerking organiseren en faciliteren door een ervaren en door alle partijen geaccepteerde procesmanager.
- Provincies en gemeenten hebben een regierol bij het toepassen van een integrale benadering.
Stap 1: Breng als provincie of gemeente het integratiepotentieel voor projecten, uitdagingen en gebieden op verschillende schaalniveaus in kaart. Stem bevindingen onderling af.
Stap 2: Maak gebruik van pilots om met een integrale benadering te experimenteren buiten bestaande kaders en hiervan te leren.
Stap 3: Gebruik geleerde lessen uit pilots om beleid en subsidies zo in te richten dat projecten die maatschappelijk de grootste meerwaarde creëren worden gestimuleerd.

Beeld: Willem Heijdeman

Zeekraal | Lokaal eigendom

→ Doe veel meer om initiatieven van onderop te steunen

Het Zeekraal-team onderzocht de manier waarop Zeeuwse gemeenten, energiecoöperaties en boeren betrokken zijn bij de besluitvorming rond energietransitie en welke afwegingen ze daarbij maken. Ook keken de onderzoekers naar de wijze waarop in Zeeland de participatie rond de RES vormgegeven was. Projectleider Herman Lelieveldt van University College Roosevelt: 'In de RES zijn doelstellingen rond hernieuwbare energie 'hard', maar doelstellingen rond financiële participatie en lokale eigendom juist 'zacht' – en dan komt er te weinig van terecht. Voor het draagvlak voor hernieuwbare energie is het veel beter als die in handen van de mensen zelf ligt. De discussie over energie speelt zich al heel lang af op de as markt – staat. Eerst werd energie geprivatiseerd en nu gaat die weer richting staat, maar een meer coöperatieve benadering, dus meer maatschappelijk eigendom, is onderbenut gebleven. Als de kaders rond collectiviteit veel harder waren gesteld, was er nu meer lokaal eigendom geweest en draagvlak geweest. In plaats daarvan heeft de meer 'open' en 'flexibele' governance-benadering de toch al sterkere partijen snel wederom een sterke positie gegeven. Sterke partijen laten prevaleren is misschien ook relatief makkelijk; het sterker maken van zwakkere partijen kost meer moeite.'

Het Zeekraal-onderzoek onder agrariërs en energiecoöperaties heeft verschillende aanbevelingen opgeleverd voor het beter toerusten van deze partijen voor de RES, zoals:

- Ga als overheid in de regio constructief het gesprek aan over hoe gemeentelijke beleid de hoeveelheid burgereigendom van hernieuwbare energie kan bevorderen.
- Heb als energiecoöperatie oog voor lokaliteit en schaal.
- Werk als energiecoöperatie slim samen met andere partijen, zoals lokale energiebedrijven.
- Heb als overheid oog voor collectieve toepassingen van duurzame energie door agrariërs.
- Voorzie agrariërs daarom van meer (toegankelijke) informatie over subsidies, leningen, technische mogelijkheden en ervaringsverhalen. Of, als deze informatie al verstrekt wordt, breng de informatie beter onder de aandacht.
- Informeer agrariërs ook over wat andere bedrijven in de regio doen aan het toepassen van duurzame energie op het bedrijf.
- Leg beleid voor een langere periode vast en stem het af tussen regio's en gemeenten, zodat regelingen (soms letterlijk aan de andere kant van de sloot) niet verschillen.
- Wees als agrariër meer bewust van de (duurzaamheids)eisen die de markt gaat stellen.
- Durf als marktpartijen een financieel normale optie te maken van duurzame producten.

Samenwerking binnen MARET

De onderzoekers in de zes projecten werkten samen met professionals van een of meer provincies. Ook betrokken ze verschillende andere actoren, zoals professionals in gemeenten, burgers, agrariërs en leden van energiecoöperaties. Over het algemeen kijken de onderzoekers daar positief op terug. Via de samenwerkingspartners kregen onderzoekers toegang tot voor het onderzoek relevante groepen, gremia en individuen. Zo lukte het goed om de processen tussen partijen te observeren en evalueren. De samenwerking in de onderzoeksconsortia was vaak heel productief – al was er met de ene partij meer concrete samenwerking dan met de andere. Bij baanwisselingen leverde het wel eens een (tijdelijk) probleem op om de samenwerking weer vlot te trekken. Voor verschillende projecten geldt dat er met partners uit de consortia of het wat grotere netwerk rond het project ook na het project wordt samengewerkt.

Andere observaties van de onderzoekers

- Meerdere vergelijkbare projecten tegelijk in verschillende en soms dezelfde provincies, was vruchtbaar en leidde ook tot onderlinge kruisbestuiving. In een geval is meer dan kennis en informatie gedeeld: een post-doconderzoeker die voor twee projecten tegelijk een survey deed. Wel liepen de planningen en tempi van de projecten soms uit elkaar (waarbij RETSI bijvoorbeeld maar een looptijd van twee jaar had), wat onderling samenwerken lastiger maakte.
- Verschillende projectleiders gaven aan dat de beleidskaders en de ‘politieke wind’ zijn veranderd gedurende de looptijd van het onderzoek, waardoor de onderzoekers hun werk ook enigszins moesten verleggen. Er kwamen andere bestuurders, maar de inzet van bevlogen ambtenaren is wel gebleven.

Impact en spin-off

De projecten hebben op verschillende manieren maatschappelijke impact en spin-off gehad. Zo leidde onderzoek uit Zeekraal tot een motie in de Provinciale Staten van Zeeland en de toezegging van het provinciebestuur om lokaal eigenaarschap beter te monitoren, actiever te stimuleren en energiecoöperaties beter te ondersteunen. Onderzoekers van RETSI hebben hun integrale benadering ingezet in projecten rond dijkversterking en waterveiligheid. De benadering is ook nationaal gepresenteerd en wordt daar ingezet bij de integratie van verschillende vraagstukken.

Spin-off was er bij de projecten in de vorm van (ook internationale) projecten, nieuw PhD-onderzoek, voortgezette samenwerkingsverbanden, een nieuw masterkeuzevak en zelfs opleidingen voor praktijkprofessionals (in wording). Onderzoekers zetten uiteraard ook hun verworven kennis in nieuwe contexten in.

Andere observaties van de onderzoekers

- Er is waardering uitgesproken voor de opzet van MARET vanwege de expliciete aandacht voor een aantal belangrijke onderwerpen, specifiek vanuit een sociaal- en maatschappijwetenschappelijk perspectief.
- COVID-19 zorgde voor lastige beginjaren; desondanks is er veel bereikt.
- Opgemerkt werd ook dat zowel wetenschappelijk als praktijkgericht onderzoek nodig is en dat deze elkaar versterken.
- Het is een lastige opgave om maatschappelijke impact te creëren binnen een PhD-project, als die niet worden gevolgd door nog een apart ‘impact-jaar’, bijvoorbeeld.
- Een gedeelde observatie is dat de tempi van wetenschappelijk onderzoek en de RES-praktijk nogal uiteenlopen – en ook dat het niet altijd makkelijk was om concrete handreikingen en aanbevelingen aan te dragen die door de RES-praktijk direct konden worden toegepast (naast alle handreikingen die NP RES zelf al publiceerde). Opgemerkt is dat de meerwaarde van dit type onderzoek vooral in het theoretische en reflectieve karakter ervan ligt, al lukte het meerdere projecten zeker om zowel theoretisch relevante als praktisch relevante output op te leveren.

Colofon

Deze brochure is een uitgave van het NWO-onderzoeksprogramma Maatschappelijke aspecten van de regionale energietransitie (MARET). Teksten zijn afkomstig van onderzoekers uit de zes onderzoeksprojecten.

Eindredactie: Ymkje de Boer, YMBA Kennis
Vormgeving: Nieuw-Eken Ontwerp

September 2025

Nationaal Programma
RES Regionale
Energie
Strategie

Provincie Noord-Brabant

